

Waar lag de Tieselenswaard?

De ligging van een verdronken en vergeten polder onder Dordrecht nader bepaald

HENK 'T JONG

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
19 (2010) 2, 57-66

Inleiding

Vroeg in de twintigste eeuw werd in Dordrecht een nieuw wijkje gebouwd tussen de spoorwegen naar het zuiden en die naar de Alblasserwaard. Hierin kregen de straten de namen van dorpen en heerlijkheden in de in 1421-24 verdronken Grote Waard.¹ Eén van die straten was de Tieselensstraat. Uit de naam en de begeleidende tekst op het straatnaambord kan men concluderen dat er een dorp was dat Tieselens heette en dat het in de Dordtse Waard lag.

Afb. 1. Straatnaambord Tieselensstraat Dordrecht (foto auteur 2009).

Er heeft echter nooit een dorp van die naam in die Waard gelegen. Hij was al voor 1200 naar de gelijknamige stad genoemd en lag in de noordwesthoek van wat later de Grote Waard zou heten. Hij werd begrensd door in het noorden de Merwede, in het westen de Oude Maas (zelf pas omstreeks 1170 doorgebroken), in het zuiden de Dubbel en de Maas en in het oosten misschien de Alm. De verantwoordelijken voor dit bord hebben een paar dingen door elkaar gehaald. De naam 'Tieselens' is namelijk afgeleid van het rond 1100

gestichte kerkdorp Tieselenskerke, dat op zijn beurt zijn naam gaf aan de circa 1275 gevormde Tieselenswaard.²

Het is de vraag of de mensen die in die straat wonen ooit van Tieselenskerke of de Tieselenswaard hebben gehoord. Die onbekendheid geldt voor het overgrote deel van de rest van de Dordtenaren. Om nog maar te zwijgen over de rest van Nederland. Sterker nog: zelfs de docenten middeleeuwse geschiedenis in Leiden hadden nog nooit van beide namen gehoord, laat staan dat ze wisten waar dorp of waard lagen.

De Tieselenswaard verdween door de Sint Elisabethsvloeden van 1421 en 1424 onder water en werd daarna door zijn bewoners verlaten. De volgende ruim anderhalve eeuw spoelde de Merwede er een kleidek van tussen de anderhalve en twee meter overheen en de naam van de polder verdween uit het geheugen van de bevolking. Het werd een moerassig gebied dat aanvankelijk het Bergsche Veld en later de Biesbosch werd genoemd. Op den duur werden delen ervan weer ingepolderd. Al in de vijftiende eeuw werd begonnen met het uiterst westelijke deel, dat de Hoeksche Waard ging heten. Vanaf de late zestiende eeuw begon men direct ten zuiden van Dordrecht met de eerste polders droog te leggen, die pas in de jaren twintig van de twintigste eeuw het Eiland van Dordrecht vormden zoals we het nu nog kennen. In het Brabantse deel van de Grote Waard werd vanaf het begin van de zestiende eeuw langzaam de Langstraat en omgeving weer teruggewonnen. Diverse gorzen in de Biesbosch werden daarna in de loop der eeuwen omgevormd tot door krekken omgeven landbouw- en veeteeltpoldertjes.

Pas vanaf de vroege negentiende eeuw kregen onderzoekers weer belangstelling voor dit gebied, al waren het vooral de vloed, zijn oorzaken en gevolgen die bestudeerd werden. Dat daarbij ook de verdronken dorpen en/of ambachten werden genoemd was eerder een bijkomende dan een hoofdzaak. In dit artikel zal ik de ontwikkeling van dit onderzoek schetsen en laten zien hoe moeilijk het voor wetenschappers was om de exacte locatie van de Tieselenswaard te bepalen. Dat werd pas mogelijk door het steeds diepgaan-

¹ De straatnamen werden vastgesteld bij raadsbesluiten van 28-11-1922, 9-6-1925 en februari 1930. Zie J.L. van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht* dl. 1 (Dordrecht 1931), 117.

² Tieselenskerke was het kerkdorp van de heerlijkheid die later bekend stond onder de naam het Oudeland.

Afb. 2. Detail uit de reconstructiekaart door J. Smits, Verhandeling over de inbraak en overstroming van den Grooten Zuid-Hollandischen Waard... (1822).

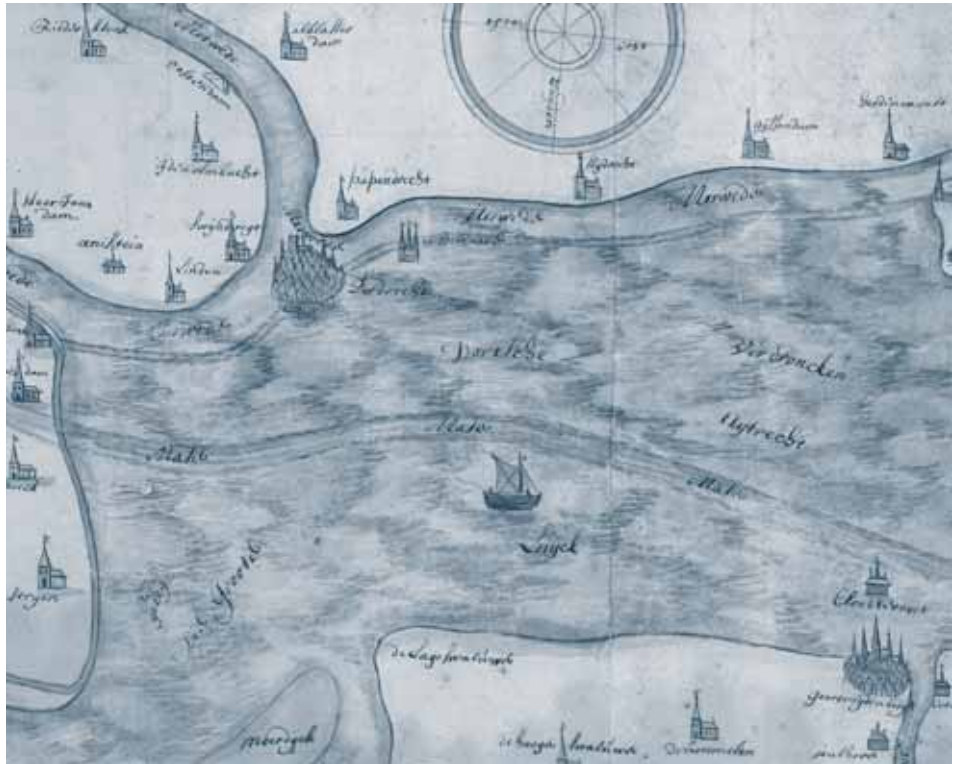
der archeologisch onderzoek op het eiland van Dordrecht. Daarom kunnen archeologen en historici, geholpen door specialisten op vele gebieden, vanaf nu de geschiedenis van de westelijke Grote Waard als geheel en een daarbinnen gelegen polder als de Tieselenswaard boven water krijgen. Zo kan ook nauwkeuriger bepaald worden of teruggevonden nederzettingen, wegen en waterlopen wel of niet in die polder lagen. Uiteindelijk zullen we daardoor veel beter weten wat voor een samenleving in die novembernachten van 1421 en 1424 gedwongen werd land en huis te verlaten. Dan zal eindelijk het tijdperk van de mythevorming over die Verdrinken Waarden voorbij zijn.

Zoeken naar een polder

Het is al bijna 190 jaar geleden dat er sinds de ondergang van de Grote Waard voor het eerst onderzoek naar de Tieselenswaard werd gedaan. De in geschiedenis geïnteresseerde Dordtse koopman Jan Smits noemde in zijn verhandeling over de Sint Elisabethsvloed voor het lokale departement van 't Nut op 29 november 1821, voor het eerst sinds lange tijd de namen 'Tijeslijnskerke' en 'Tijesselings-Ambacht' weer eens. Die plaatsen lagen op een, door hem niet nader benoemd, eiland dat door de Dubbel van een ander, bij Dordrecht aansluitend, eiland gescheiden werd. Tijesselings-Ambacht had hij gevonden in Van Oudenhoven en Tijeslijnskerke in Balen, waarbij hij ook nog verwees naar een daarin opgenomen handvest uit 1282.³ Dit handvest is wel degelijk dat van de 'Tyeslijns Waert', zoals Balen dat schreef, maar Smits vermeldde de naam van de waard verder nergens. Op

³ J. Smits, 'Verhandeling over de inbraak en overstroming van den Grooten Zuid-Hollandischen Waard op den 18 november 1421 (Dordrecht 1822)', in: H.A. van Duinen en C. Esseboom (red.), *Verdrinken dorpen boven water. Sint Elisabethsvloed 1421: Geschiedenis en archeologie* (Dordrecht [2007]), 50, 63; J. van Oudenhoven, *Out-Hollandt nu Zuyt-Hollandt, vervangende en generale beschrijvinge...* (Dordrecht 1654), 193-197; M. Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht*. 2 dln. (Dordrecht 1677), 433.

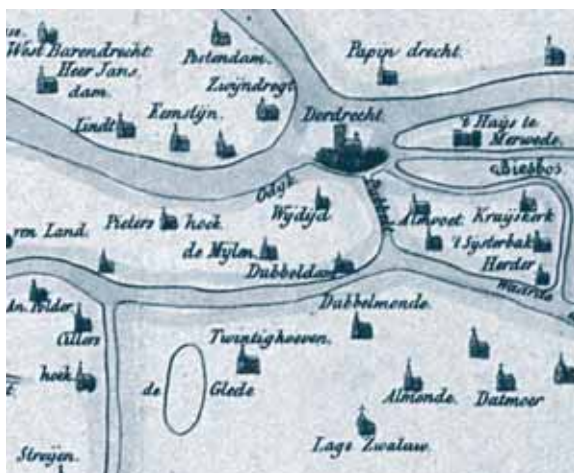
Afb. 3. Detail uit de kaart van de loop van de Maas voor 1421 door N. Diert, 1565. Nationaal Archief, Den Haag, VTH verzameling binnenlandse kaarten Hingman, 15^e-19^e eeuw nr. toegang 4.VTH inv. nr. 813A.

de kaart die hij, naar eigen zeggen, “alleenlijk uit liefhebberij en tot eigen onderrigt” vervaardigd had, staan die namen in het Brabantse deel van de Grote Waard, ergens boven Zevenbergen, onder de ‘inbraak’ van 1421 bij Broek.⁴ Uit deze plaatsing blijkt duidelijk dat hij problemen had met het lokaliseren van de waard en dat hij, ondanks dat hij de naam in Balen moet zijn tegengekomen, er geen logische plek voor wist aan te wijzen. Men kan het grote Veengebied ten zuiden van de Maas dat van Strijen tot Geertruidenberg reikte, moeilijk gelijkstellen met een definitief afgebakend waterschap.

De kaart van Smits was geïnspireerd door een exemplaar dat Mr. Pieter Hendrik van der Wall, stadsgeschiedschrijver van Dordrecht, al in 1790 had toegevoegd aan zijn ‘Aanmerkingen’. Hierop zijn Tieselenskerke, -ambacht of -waard echter niet ingetekend. Volgens eigen zeggen was die kaart van Van der Wall op zijn beurt weer gebaseerd op een kaart van N. Diert uit 1565. Die laat echter niet een reconstructie van de Grote Waard zien, maar slechts van de loop van de Maas voor 1421, zoals Diert dat ook zelf bij zijn kaart schreef.⁵

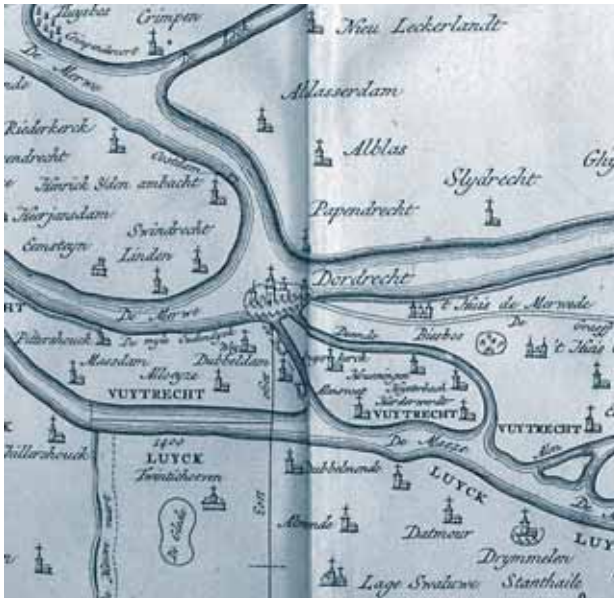
De Maasloop is ingetekend in een watervlakte tussen de Merwede, het land van Altena,

Afb. 4. Detail uit de kaart van 1779. Stadsarchief Dordrecht, 551-36498.

⁴ Smits, ‘Verhandeling’, 72.

⁵ Afschrift bij P.J. van der Wall, ‘Aanmerkingen’, in: Van Duinen en Esseboom, *Verdronken dorpen*, 31.

Brabant en het begin van de latere Hoeksche Waard. Gezien de overeenkomsten tussen deze kaart en die bij Van der Wall is dat oppervlakkig gezien wel juist; stromen en landmassa's liggen ongeveer op dezelfde plaatsen. Wat betreft de plek van de dorpen en hun namen wijken ze echter volledig van elkaar af. Van der Wall was zich dit wel bewust, want hij schreef:

“Schoon deeze Kaart onder die weinigen, welken van den Zuidhollandsche Waard, zoo als die was bij staanden Lande, in vroeger' tijd, gemaakt zijn, doorgaands voor de beste en meest bekende te houden zij, is het egter buiten twijffel, dat men haar niet geheel vrij van misslagen konne reekenen”.

En dat kwam, volgens hem, omdat “de Maaker lang na het jaar 1421 geleefd heeft”.⁶

Uit een later afgedrukte reconstructiekaart kan men een indruk krijgen van de ontwikkeling van alleen een rivierloop tot een volledige polder met kerkdorpen.⁷ De kaart van Diert blijkt namelijk achtereenvolgens door Fredrik Schoonenburgh in 1719 gecombineerd te zijn met “een kaart in Gouda” waar ook de “omliggende dorpen en notabele plaatsen” te zien waren. Hierna werd hij in 1751 door P.A. Ketelaar gekopieerd en nogmaals in 1779 door Adriaan van der Linden. De laatste twee waren geadmiteerde landmeters en verzekerden de lezers dat hun kopieën “accordeerden” met hun respectieve voorbeelden.

Deze kaarten tonen een korte verbinding tussen de Maas en Dordrecht (hij komt als het ware in de stadsgracht uit) die de Dubbele wordt genoemd en rechts of oostelijk daarvan een veel langere tak die met een bocht enkele honderden meters rechts van de Dubbele in diezelfde gracht uitkomt. Op de oudere kaart (1779, afb. 4) heeft die rivier geen naam, al staat er Biesbos boven, maar op die uit 1790 heet hij *Deemde*. Bedoelde men hier de Eem mee?⁸ Tussen beide rivieren vinden we respectievelijk de namen van door kerktorentjes aangegeven dorpen als Almvoet, Kruijkskerk, t Sijsterbak en Herderwaarde (1779) en Almsvoet, Cruyskerck, Heysterbach, Harderwerdt en, vreemd genoeg, Houeningen (1790). Links of westelijk van de Dubbele zien we in de kaart van 1779 het land doorlopen tussen wat nu de Oude Maas heet en de echte oude Maas tot aan het water dat het scheidt van het land van Putten. Daarin liggen van oost naar west Wijdijd, Dubbeldam, de Mijlen en Pietershoek plus nog een kerkje zonder naam en wat verder naar links nog Heinsoort en Mijsnsheeren Land, welke laatste plaatsnamen toch echt van na de Elizabethsvloed dateren. De kaart uit 1790 toont ons respectievelijk Wij, Dubbeldam, Alloeyze, Maesdam en Pittershouck. Het land loopt nog door naar het westen maar valt buiten de afgedrukte kaart.

Smits had nogal wat kritiek op de navolgers van de kaart van Diert, met name op de

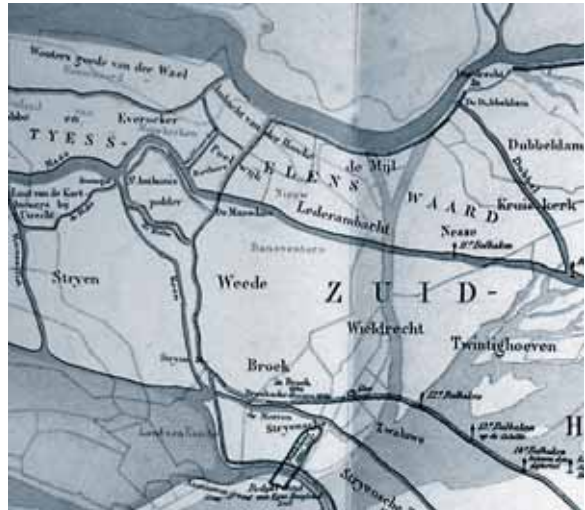
Afb. 5a en b. Links een detail uit de kaart van Van de Wall uit 1790, rechts hetzelfde gebied in een kopie van de kaart van N. Diert uit 1565 door Pieter Florisz. Van der Sallem (1641). GAD GPV R3.

6 Ibidem.

7 Ibidem, uitklapkaart tussen pp. 16-17.

8 Smits denkt dat hier het water de Graaf mee wordt bedoeld, zie: Smits, 'Verhandeling', 60.

Afb. 6. Detail uit de uitvouwkaart van Hingman, *De Maas en de dijken* (1885).

plaatsen waar zij dachten dat Almsvoet en Houweningen lagen. Hij was overigens de eerste die *Wolfbrantskerke* aan zijn kaart toevoegde en wel op de linker- of zuidelijke oever van de Dubbel. Intussen is zijn weergave niet wezenlijk anders dan die van beide eerdere kaarten.⁹ De plaatsen die hij tussen Dubbele en Eemde noemde waren: *Wolfbrantskerk* (op de plaats waar bij de anderen Alm(s)voet lag), *Cruiskerke*, *Hijsterbach*, *Harderwerd* en *Annekerke*. Oostelijk van de Dubbel lagen bij hem: *Weij*, *Dubbeldam*, *de Mijl*, *Tolloisen*, *Alloijnsen*, *Dortsmonde*, *Lederkerke*, *Poelwijk*, *Maasdam*, *Puttershoek* en wat verder weg *Heinenoort* en *Moerkerken*. De beide laatste namen zijn, zoals gezegd, echter van dorpen die pas in de loop van de vijftiende eeuw ontstonden in wat later de *Hoeksche Waard* zou gaan heten.

Smits noemde in 1821 de naam *Tieselenswaard* dus niet. Pas archivaris-chartermeester J.H. Hingman repte, in zijn *De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard* in 1421 uit 1885, voor het eerst na *Balen* over de waard bij naam, toen hij naar aanleiding van een vermelding uit 1360 kon mededelen dat “het gedeelte van den Zuid-Hollandschen waard, gelegen ten noorden van de Maas en ten westen van de Dubbel, *Tyesselyns waard* werd genoemd”.¹⁰ Hij kon dat zo stellig beweren, gaf hij toe, omdat hij veel meer archiefonderzoek had gedaan dan in de tijd van Smits mogelijk was. Voor het feit dat hij desondanks niet veel meer over die waard (en andere daaraan verwante zaken) kon vertellen voerde hij als verontschuldiging aan dat het onderzoek naar de ligging van de verdrinken dorpen en ambachten bij het schrijven van zijn werk nog niet ver gevorderd was.¹¹

De Dubbel is op deze kaart een schuin vanuit de Maas naar het noordwesten stromende afsplitsing die onder Dordrecht, een stukje verwijderd van de stadsmuur, in de Oude Maas – op de kaart naamloos – uitkomt en op die plaats duidelijk een dam laat zien. ‘De *Dubbeldam*’ staat er bij. Westelijk van de Dubbel begint dus de *Tieselenswaard*. Hij loopt, net als bij de vorige kaarten, door tot aan de scheiding met het land van *Putten*. *Wouters goede van der Wael*, de oudere naam voor *Heinenoort*, en de eilanden *Schobbe* en *Everocker* horen er ook in. Er is echter wel plaats ingeruimd voor de westelijke dijk van de Grote Waard tussen de Oude Maas en de *Maasdam*, die ook aansluit op de dijk langs de Oude Maas via de *Dubbeldam* naar Dordrecht. Hij suggereerde hiermee dus dat de *Tieselenswaard* een flink deel buiten zijn eigen begrenzing doorliep.

Hingman hield zich niet bezig met het afbeelden van kerktoentjes op de plaats van de dorpen, maar gaf ruwweg aan waar de ambachten volgens hem lagen. Van west naar oost noemde hij *Hoecke* (*Puttershoek*), *Poelwijk*, *Lederambacht*, *de Mijl* en *Nesse* en voegde, wat verwarrend, het kerkdorp *Kruiskerk* toe dat als woord aan beide zijden van de Dubbel terechtkwam. Bedoelde hij hiermee dat dit dorp of ambacht aan beide oevers van dit riviertje te vinden was? In zijn beschrijving van de waard citeerde hij een verbaal uit 1523 waarin het “kerkhof van Cruyskerck staet aen die Dubbel”.¹² Waarschijnlijk was het hem niet duidelijk of dat de noordelijk of de zuidelijke oever betrof, dus wedde hij maar op twee paar-

⁹ Ibidem, 70-71.

¹⁰ J.H. Hingman, *De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard* in 1421 ('s-Gravenhage 1885), 30-31.

¹¹ Ibidem, T. Stol is het niet eens met de naam *Zuid-Hollandse Waard* omdat er nog wel meer waarden in het vm. zuidelijke deel van het graafschap Holland lagen, zie: T. Stol, ‘Opkomst en ondergang van de Grote Waard’, *Holland* 13 (1981), 132.

¹² Ibidem, 29-30.

Afb. 7. Detail van de uitvouwkaart uit Ramaer, *Geographische geschiedenis* (1899).

den. De grote afwezigheid hier is Tieselenskerke of Tieselensambacht. Hingman noemde de namen evenmin in zijn beschrijving.¹³

Hij was wel de eerste die een poging deed een reconstructie te maken die paste op een contemporaine kaart van het Eiland van Dordrecht en de Hoeksche Waard. Hij gebruikte daarvoor een topografische kaart van het Departement van Oorlog, die hij in rood onder de reconstructie liet afdrukken.¹⁴ Verder baseerde hij zich voor bepaalde maten en reconstructies van de Maas en Dubbel op de kaart van Pieter Sluyter uit 1560.¹⁵ In dat jaar ging een koninklijke commissie scheep om op het overstromde Bergsche Veld de grenzen te bepalen van de heerlijkheden van de prins van Oranje en die in de verdrongen Grote Waard. Die grens was de Maas en het was de bedoeling de loop van de rivier te peilen en op een kaart aan te geven. Waar men die loop kon vaststellen werd op het midden van de rivier een “blauwen olije molensteen” neergelaten waaraan een drijvend bolbaken bevestigd was.¹⁶ Die bakens zijn op de kaart aangegeven en Hingman heeft ze afgestapt op de zijne en de topografische kaart. Bij bolbaken 10 liet hij de Dubbel uit de Maas afsplitsen. Het moet gezegd worden dat als we zijn kaart met de meest recente archeologische gegevens vergelijken, Hingmans cartografische prestatie er niet gek vanaf komt.

Waterstaatkundig ingenieur J.C. Ramaer nam in zijn *Geographische geschiedenis van Holland bezuiden de Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen* uit 1899 Hingmans plaatsaanduiding over en schreef met zoveel woorden dat het noordwestelijk deel van de Zuidhollandsche Waard, zoals hij de Grote Waard noemde, tussen Dubbel en Maas de Tijsselins Waert was.¹⁷ Daarbij wuifde hij zijn voorganger een compliment toe omdat hij op zijn kaart de waard eindelijk zijn juiste plaats gaf. Eerdere schrijvers (Van der Wall en Smits) hadden deze te ver zuidelijk geplaatst.¹⁸

Variaties van de vorm

De Dordtse archivaris Jan van Dalen preciseerde de ligging van de waard in 1935 als volgt: ten westen van de *Dordrechtswaerd* “lag de Tysselinswaard, tusschen de tegenwoordige Oude Maas, de Dubbel, de Binnenmaas tot den Maasdam, en den dijk van daar tot de Oude Maas”.¹⁹ Teixeira de Mattos volgde hem daar in 1936 in na en voegde er aan toe dat de wildernissen ten westen van de huidige dijk tussen Maasdam en Puttershoek, zoals de gorzen of poldertjes Schobbe en Everocker, er ook nog bij gehoord schenen te hebben.²⁰ Deze bijzonderheid was al eerder te zien op de hiervoor al genoemde reconstructiekaarten van de Grote Waard en omgeving die teruggaan op een kaart van N. Diert uit 1565.²¹ Ze tonen echter meer een voorloper van de Hoeksche Waard die nog aan de Grote Waard,

13 Ibidem, 30-31.

14 Ibidem, 3-4.

15 Nationaal Archief, VTH 1895. Een goede afdruk in kleur is te vinden in W. van der Ham, *De Grote Waard. Geschiedenis van een Hollands landschap* (Rotterdam 2003), 50-51.

16 Hingman, *Maas en dijken*, 7-9.

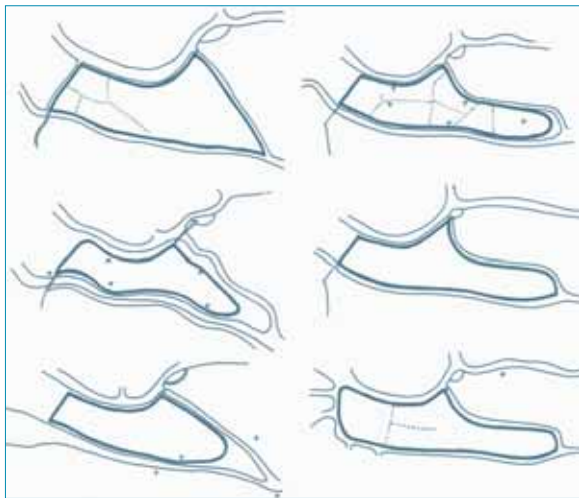
17 J.C. Ramaer, *Geographische geschiedenis van Holland bezuiden de Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen* (Verhandelingen der KNAW, afd. Letterkunde, Amsterdam 1899), 18.

18 Ramaer, *Geographische geschiedenis*, 105.

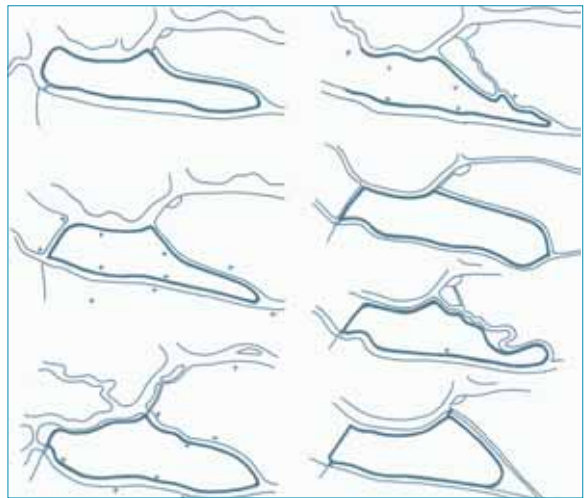
19 J. van Dalen, *De St. Elizabethsvloed na vijf eeuwen herdacht* (Dordrecht 1921).

20 L.F. Teixeira de Mattos, *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland 9*, afd. 6: Het eiland van Dordrecht en de in Z.-Holland gelegen landen van den Biesbosch ('s-Gravenhage 1936), 165. Waarschijnlijk gebaseerd op Hingman, *Maas en dijken*, zie hiervoor.

21 Van der Ham, *Grote Waard*, 40-41. In navolging daarvan zie: Van Duinen en Esseboom, *Verdrongen dorpen*, 30 en uitvouwblad tegenover pp. 17, 70-71 en de uitvouwkaart bij Hingman, *Maas en dijken*, waar ook de Waal of Heinenoord nog bij de Tieselenswaard horen.

Afb. 8a. De Tieselenswaard op kaarten uit (van boven naar beneden en van links naar rechts) Hingman (1885), Easton (1917), Ramaer (1932), Rheineck Leyssius (1938), Fockema Andreae (1950), Lenselink (1972).

Afb. 8b. De Tieselenswaard op kaarten uit (v.b.n.b. en v.l.n.r.) Henderikx (1977), Henderikx (1988), Van der Esch e.a. (1997), De Bont (2006) naar Renes (1985), Van Duinen/Esseboom (2007) 2 maal.

en dan specifiek aan de Tieselenswaard, vast zit, dan een wildernis. Het is onwaarschijnlijk dat dit een realistisch beeld was. Het is in ieder geval later losgelaten, te beginnen bij Ramaer in 1899, waar het buitendijkse land uit enkele onbedijkte gorzen, een bedijkt poldertje Die Wale en vooral veel waterlopen bestond.

Dat brengt ons automatisch op de bij de door wetenschappers gemaakte beschrijvingen horende reconstructiekaarten. Zoals gezegd hebben bijna alle navolgers van Hingman elk hun eigen (schets)kaart van de Grote Waard gegeven bij hun studies over die waard en zijn ondergang. Curieus is dat als men de plaats van de Tieselenswaard daarin door de jaren heen (1899-2007) vergelijkt er geen enkele afbeelding aan de andere gelijk is. Het probleem was dat tot circa 2000 niet precies bekend was waar de Maas en de Dubbel precies gelopen hadden. Alle reconstructies van voor die tijd, en enkele van erna, sloegen dus maar een slag naar de locatie van die plaatsbepalende rivieren.

Wel duiden alle kaarttekenaars na Hingman, te beginnen met Ramaer in 1899, de positie van de Tieselenswaard correct aan: tussen Oude Maas, Maas en Dubbel.²² Niet allemaal vermelden ze echter de naam op de kaart. Daar was het relatief kleine oppervlak in verhouding tot bijvoorbeeld de hele provincie Zuid-Holland, zoals bij Henderikx, te iel voor.²³ Ramaer was ook de eerste die de naam 'Tiezelineskerke' bij een cirkeltje in rechte lijn onder Dordrecht aan de Maas zet.²⁴ Easton, Rheineck Leysius, Allewijn, Henderikx en Van der Esch (iets westelijker) volgen hem daarin na.²⁵ De naam Tieselensambacht komt verder op de kaarten nergens voor.

Archeologisch bewijs

Naast archeologisch stadskernonderzoek in de Dordtse binnenstad door de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) – nu Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed – sinds 1968 en de eigen archeologische dienst sinds 1995 vonden er al jaren min of meer regelmatig opgravingen plaats op het Eiland van Dordrecht. Aanvankelijk werd bij nog bestaande landmarks, als het huis Te Merwede, gegraven. Op den duur doken steeds meer amateur-archeologen op, dikwijls lid van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), bij bouwputten of leidingsleuven, om te zien of er informatie over landschap en bewoning uit de periode voor 1421 te verzamelen viel. Zo vonden leden van AWN-afdeling Lek- en Merwestreek, waar het Eiland onder valt, in 1990 op het gebied

22 Ramaer, *Geographische geschiedenis*, plaat IV.
 23 P.A. Henderikx, 'De ontginning van de veengebieden in de Rijn-Maasdelta, tiende tot dertiende eeuw', in: idem, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen* (Hilversum 2001), 35.
 24 Ramaer, *Geographische geschiedenis*, plaat IV.
 25 C. Easton, 'Het Dordtsche probleem. De vroegere loop der rivieren bij Dordrecht', *Tijdschrift van het KNAW* II 34 (1917), kaart 1; Th. van Rheineck Leyssius, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, tekst bij de bladen: Holland omstreeks den St Elisabethsvloed van 1421 (zuidelijk gedeelte) ('s-Gravenhage 1938) blad 4; M. Allewijn, *Van Grooten Waert tot Hoeksche Waard: vijf eeuwen eilandhistorie* (Oud-Beijerland 1953), 4; Henderikx, 'Ontginning', 35; P.A. Henderikx, 'De bisschop van Utrecht en het Maas-Merwedegebied in de elfde en twaalfde eeuw', in: idem, *Land, water en bewoning*, 44; C. van der Esch e.a., 'Een verdronken kerkhof in Dubbeldam', *Kwartaal & Tekens* 18 (1992), 29.

van de voormalige gemeente Dubbeldam – die in 1970 in het naburige Dordrecht opging – de resten van een middeleeuwse begraafplaats.²⁶ De gemeenteraad was geïnteresseerd en vond het de moeite waard er een door de toenmalige ROB geleide opgraving te laten doen, omdat “deze vondsten van historische betekenis zijn voor de ontstaansgeschiedenis van zowel de stad Dordrecht, alsmede de Grote Zuidhollandse Waard en meer in het bijzonder de Tieselinswaard”.²⁷ Geert Renting, een historisch geograaf die toevallig in die periode op projectbasis werkzaam was op het Dordtse stadsarchief, concludeerde dat het hier waarschijnlijk ging om het kerkhof van Erkentrudenkerke dat in de Dordtse Waard lag. Hij stipte daarbij aan dat dit dorp ook wel als Kruiskerk bekend stond, maar dat anderen deze naam op het dorp Wolbrandskerke, dat wel in de Tieselenswaard lag, van toepassing achtten.²⁸ Uit dit zinnetje bleek duidelijk dat de verwarring over wat waar lag groot was.

Sinds het aantreden van de eigen stadsarcheoloog in 1995 en het gelijktijdig oprichten van een archeologische dienst (die tegenwoordig met stadsarchief en dienst monumentenzorg het collectief DiEP vormt²⁹) is op een veel systematischer manier gegraven naar sporen van de Grote Waard op het eiland. Er zijn beleidsplannen opgesteld, verwachtingsonderzoeken gedaan en bijbehorende kaarten getekend zodat er meer gericht ingegrepen kon worden als er ergens op archeologisch interessante plekken gebouwd of gegraven werd.³⁰ Sindsdien is door de ondertekening van het Europese Verdrag van Malta in 1992 en de implementatie daarvan op 21 december 2006 de Wet op de archeologische monumentenzorg van kracht geworden en die moet sinds 1 september 2007 ook werkelijk toegepast worden. Hiermee is hopelijk een instrument ontworpen om dergelijk erfgoed niet door haast, gebrek aan geld en de tegenwerking van aannemers verloren te laten gaan.³¹

In 2000 verscheen een Alterra-rapport, een door (Wageningse) geografen en archeologen uitgevoerd onderzoek over de bodem van de Biesbosch, dat aangaf wat daar te vinden kon zijn.³² Het bureau RAAP heeft sinds die tijd vele honderden boringen verricht op mogelijke vindplaatsen en zo onze kennis over het middeleeuwse landschap, dat onder die

Afb. 9. Archeologische verwachtingskaart gemeente Dordrecht, RAAP-rapport 1672 (2008).

26 G. Renting, ‘Erkentrudenkerke gevonden? Middeleeuwse begraafplaats in Dubbeldam blootgelegd,’ *Kwartaal & Tekenen* 16 (1990), 5-17.

27 Renting, ‘Erkentrudenkerke’, 16. Deze redeneringen werden voortgezet in latere opgravingsverslagen, zie o.a. C. van der Esch en T. Groeneveld, ‘Het verdronken dorp Cruyskerck c.q. Erkentrudenkerke gevonden,’ *Westerhem* 51 (2002), 57-58; T. Hos, e.a., ‘Wolbrandskerke gevonden?’ in: Van Duinen en Esseboom, *Verdronken dorpen*, 190-191.

28 Renting, ‘Erkentrudenkerke’, 16-17. Maar zie ook: H.C. ‘t Jong, ‘Wolbrandskerke teruggevonden?’ *DiEP Cultuur-Historisch Magazine Dordrecht Regio 11* (april 2009), 32-34.

29 cms.dordrecht.nl.

30 Th.A.M. de Groot, *Geologische inventarisatie van het Eiland van Dordrecht*,

Rijks Geologische Dienst
rapport nr. 1.110.016
(Haarlem 1996).

31 www.minocw.nl.

32 Chr. de Bont e.a.,
Aardkundige en cultuurhistori-
sche landschappen van de Bies-
bosch. Beschrijving en waar-
dering als bouwstenen voor het
landschapontwikkelingscon-
cept en de effectevaluatie voor
rivierverruiming (Wagening-
gen 2000).

33 P. Cleveringa e.a.,
'Dordrecht in ontwik-
keling. Van moeras tot
stad', TNO-NITG Informatie
(2003), 15-18; P. Cleveringa
e.a., "So grot overvlot
der watere...". Een bijdrage
aan het multidiscipli-
naire onderzoek naar de
St. Elisabethsvloed en de
periode die daaraan vooraf-
ging', *Holland* 36 (2004),
162-180; J. Hendriks, 'De
watersnoodrampen van
1421 en 1424', in: Van Duin-
en Esseboom, *Verdronken
dorpen*, 99-129; R. Haan
en D. Paalman, 'Wat de
bodem nu nog prijsgeeft.
Verdronken dorpen in de
Groote Waard', *Oud Dordrecht*
24 (2006), 4-16; R.
Haan, 'Onder water, boven
water', in: Van Duinen en
Esseboom, *Verdronken dorpen*,
131-151; J.P.C.A. Hendriks
e.a., "Dar vordrunken
16 schone kerspele...".
Introductie op het moderne
interdisciplinaire onder-
zoek naar de St. Elisa-
bethsvloeden, 1421-1424',
Westerheem 53 (2004), 94-
111; Hos e.a., 'Wolbrands-
kerke', 153-195.

34 Inmiddels lijkt het
steeds duidelijker te wor-
den dat het dorp Cruys-
kerke de opvolger was van
Wolbrandskerke, dat er-
gens in de veertiende eeuw
verdween. Hoe is ondui-
delijk, maar overstromin-
gen lijken een logische
oorzaak. Uit het feit dat
de eigenaar van stukken
land en visrechten in dat
gebied, het kapittel van
St. Pieter te Utrecht, in
circa 1510 aan de huurder
vroeg of hij wel eens van
Wolbrandskerke had ge-
hoord en dat niemand dat
meer wist, blijkt dat het al
geruime tijd daarvoor ver-
dwenen moet zijn. Zie ook:
V. Wikaart e.a. (red.), *'Nyet
dan water ende wolcken'. De
onderzoekscmissie naar de
aanwassen in de Verdronken
Waard (1521-1523)* (Tilburg
2009), 229.

Afb. 10. Reconstructie door de auteur van de Tieselenswaard met de ambachten en kerkdorpen bij benadering aangegeven.

bijna twee meter rivierslib ligt, aanzienlijk verrijkt. Er verschijnen sindsdien regelmatig updates van de zogenaamde 'verwachtingskaart' voor Dordrecht en omgeving, waarop steeds duidelijker wordt hoe de rivierenlopen voor 1421 eruit zagen.

Ondanks het feit dat nog lang niet overal kan worden gezocht naar de Grote Waard en dat men daarom nog onvoldoende weet over de plaatsen van bewoning en het gebruik van het landschap heeft men er inmiddels wel een goede indruk van gekregen. De voormalig stadsarcheoloog Hendriks en zijn medewerkers en opvolgers hebben diverse artikelen gewijd aan de sinds 1990 gedane vondsten en hun interpretatie.³³ Met name het effect van de Sint Elisabethsvloed op het landschap is veel duidelijker geworden.

Helaas is de Tieselenswaard in al deze literatuur en bij al deze opgravingen nog steeds een buitenbeentje gebleven. De Erkenstrudenkerke-Cruyskerke-Wolbrandskerke verwar-
ring speelt nog steeds, maar van de rest van die waard is nog weinig bekend.³⁴ Natuurlijk zijn delen van de oude westgrens in de vorm van de resten van de dijk tussen Maasdam en Puttershoek in de Hoeksche Waard bewaard gebleven en nog steeds te zien. De rest van het landschap daar is echter net zo bedolven geweest als op het Eiland van Dordrecht. Wel weten we, zoals gezegd, door boringen en opgravingen waar de beddingen van Maas en Dubbel ongeveer gelegen hebben. Dat houdt in ieder geval in dat nu eindelijk de grenzen van de Tieselenswaard min of meer bekend zijn.

Nu we weten waar de rivieren echt liepen blijkt ook dat de meeste tekenaars de Maas te hoog plaatsten, te dicht bij de stad dus, dat hij een te rechte en te horizontaal lopende bedding vertoonde. Tegelijkertijd stroomt de Dubbel om die reden ook zelden schuin genoeg naar het noordwesten, zodat men met vreemde bochten en een te strak oost-west stromend laatste stuk zit. De uitspraak van Ramaer dat Hingman eindelijk de Waard correct getekend had, klopt dus in principe wel, maar vervolgens weken hij, en verder iedereen die daarna nog een reconstructie tekende, in meer of mindere mate van dit toch wel goede voorbeeld af.

Conclusie

We hebben gezien dat door de belangstelling van een amateur-historicus in het begin van de negentiende eeuw de inmiddels al lang vergeten Tieselenswaard weer op de kaart werd gezet, hoewel dat aanvankelijk nogal primitief gebeurde. Meestal waren de kaarten gebaseerd op de aannames van zestiende- tot achttiende-eeuwse landmeters. Wetenschappers als Hingman en Ramaer, later in de eeuw, tilden de zoektocht naar de ligging van de Waard op een hoger wetenschappelijk plan en tekenden nauwkeuriger kaarten van het gebied, gebaseerd op een topografische kaart en bronnenonderzoek. Vervolgens weken latere kaarttekenaars, die de Tieselenswaard meestal in een groter geheel opnamen, daar soms aanzienlijk van af. Pas door het moderne archeologische onderzoek op het Eiland van Dordrecht zijn via boren bodemgegevens gevonden die de loop van de rivieren de

Maas en de Dubbel van vóór 1421, die iedereen al als de zuid en noord-oostgrenzen van de Waard had beschouwd, bekend maakten.

Samenvattend kan gezegd worden dat de ligging van de Tieselenswaard nu definitief bekend is, iets dat hiervoor nooit helemaal duidelijk is geweest en daarom ook nooit precies op kaarten aangegeven kon worden. Dat betekent echter niet automatisch dat we nu ook de ligging van de ambachten en kerkdorpen in die Waard kennen. Misschien zullen opgravingen daar in de toekomst meer licht op laten schijnen. Deze opgravingen kunnen, in combinatie met de onlangs gepubliceerde enquête uit 1521-23, ons waarschijnlijk een completer beeld van de bewoning van de waard geven.³⁵ Het betekent helaas ook niet dat de Dordtenaar zich nu realiseert dat er ooit een polder onder de nieuwbouwwijken van de stad en de akkers van het Eiland heeft gelegen die de Tieselenswaard heette. Inmiddels zijn de fundamenten van een kerkje en een stuk kerkhof met wat slootkanten van het dorp Cruyskerke opgegraven, en al wat langer geleden een stukje Erkentrudenkerke. Wil je deze verdwenen dorpen onder de voeten van de moderne Dordtenaar echt laten leven, dan zal er wat meer nodig zijn dan een put waarin je kunt kijken naar stukjes opgegraven verleden. Als we de Tieselenswaard weer op de kaart willen zetten zal een meer permanente locatie met een up to date gehouden voortgang van de opgravingen en onderzoeken nodig zijn. Gemeente Dordrecht: let op uw zaak en toon dat uw geschiedenis u wat waard is.

35 Wikaart e.a., 'Nyet dan water', 129-236.